

à la science historique des matières nouvelles et documentées sur l'époque où les deux provinces danubiennes voisines de la Transylvanie — la Moldavie et Valachie — furent des provinces feudataires de la Principauté de Transylvanie, c. à. d. qu'elles étaient encore sous la puissance de cette dernière même lorsque leur état de féodalité eut cessé. Nous venons d'apprendre que le premier des volumes traitant des relations valaques-hongroises paraîtra encore *cette année*.

Nous recommandons chaleureusement aux Instituts Scientifiques étrangers ce premier volume qui contiendra la correspondance des Jésuites transylvains au temps des Báthory. Ils obtiendront ce volume au prix de 10 couronnes en demandant tout court l'ouvrage: Fontes Rerum Transylvanicarum, Kolozsvár. (Hungaria.)

r.

A komáromvármegyei és városi Múzeumegyesület Értesítője. XX—XXIII. év. Komárom, 1907—1910. 8° Csak a tavaszon kerültek kezembe a *Komáromvármegyei és városi Múzeumegyesület értesítőjének 1906—1909. évi füzetei* s ezekben az Izsza község határában levő *Leányvár* nevű római táborhely ásatásairól Tóth Kurucz János úr föllából származó jelentések. Két körülmény miatt — ha kissé megkésve is — foglalkoznunk kell ezekkel az ásatásokkal.

Először azért, mert a *Leányvár* úgy alakjára, mint nagyságára nézve teljes analogiát mutat a felsőgermaniai és rhaetiai limes vonalán kiásott táborhelyekkel. Némely tekintetben még fontosabb azoknál. Mert amíg ott pl. a legénység elhelyezésére szolgáló helyiségek maradványait egyedül Wiesbaden táboránál találunk és ott is nagyon hiányosan, addig itt négy, világosan ilyen rendeltetésű épület áll rendelkezésünkre. Azóta, hogy Tóth Kurucz János úr ismertető jelentései megszűntek, bizonyára más értékes eredmény is volna megállapítható. A *Leányvár* tehát rászolgált, hogy foglalkozzanak vele.

De más okból tesszük most itt szóvá. Az újabb ásatásokról szóló jelentések elmaradását már az 1908. évi *Értesítő* 46. lapján bejelenti Tóth Kurucz János úr, az ásatások vezetője, a következő indokolással:

„Forster Gyula br., mint a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke a pilismaróti (Castra ad Herculem) és a leányvári ásatásokról szóló kompakt értekezésekkel meg akarja indítani a „Limes“-füzeteket. Éppen azért a már két ízben tartott archaeologiai társasági beszámolón s a tavalyi és a jelen rövid ismertetésen kívül írásban sehol máshol nem publikáljuk eredményeinket s a hivatalos Archaeologiai Értesítő, valamint a napilapok is épen hogy tudomást szereztek a dolgokról.“

Ennek megfelelően az 1909. évben végzett ásatásokról az *Értesítő* mindössze négy oldalas vázlattal számol be. Az 1910. évben — úgy értesültem — szüneteltek az ásatások.

Az itt idézett örvendetes jelentés, hogy t. i. komoly szándék a

limes-füzetek megindítása, továbbá a kevésbé örvendetes tény, — az ásatási jelentések elmaradása, elég ok arra, hogy az érdekeltek figyelmét az ilyen eljárásban rejlő veszedelemre reá irányítsuk.

A Műemlékek Orsz. Bizottsága elnökének az a terve, hogy a limes-közleményeket megindítja, *igen örvendetes*. Különösen azért, mert e mögött munkaprogrammot kell sejttenünk. Ha így van, akkor úgy látszik, a németországi helyes példát követi. De — fájdalom, úgy látszik — az ottani *tanulságok tekintetbe vétele nélkül*. Pedig ezek a tanulságok igen megszívlelendők. Nevezetesen a németországi limestáborok monográfiái közül azok a legkevésbé sikerültek, melyek a limes-bizottság működésének megkezdése után közvetlenül jelentek meg. Maguk az első ásatások sok helyen nem feleltek meg azokra a kérdésekre, melyekre megfelelhetek volna. (Mostanában felmerült az a terv is, hogy az először felásott, de aztán ismét betakart táborokat újból ássák fel. Amit természetesen meg lehet tenni, de az már más kérdés, hogy ér-e valamit?) A később megjelent s különösen a Limesblatt, Westdeutsche Zeitschrift és Korrespondenzblatt, továbbá a Bonner Jahrbücher hasábjain, de más szakfolyóiratokban is *megvitatott* táborok közlései ellenben kiállják a kritikát.

Ezek a tapasztalatok tehát óva intenek *egyfelől az elhamarkodástól, másfelől a szakkörök elől való elzárkózástól*. Sőt egyenesen azt parancsolják, hogy mielőtt „*kompakt értekezésekkel*“ magukat a tábor-monographiákat megindítanák, az ásatási jelentések alapján mindent a lehető legalaposabban vitassunk meg.

Első teendő az volna tehát a Műemlékek Orsz. Bizottsága részéről, hogy megvitatásra alkalmas módon adja ki minden évben az ásatási jelentéseket és pedig mindig összel, a munkálatok befejeztével. Következő tavasszal pedig az azokra esetleg érkező észrevételeket adja ki összefoglalva, vagy pedig megbeszélésekre adjon alkalmat. Ez annál fontosabb volna, mert az előző évi eredmények megbeszélése közben arra is sor kerülne, hogy a jövőben hol, mire kell nagyobb figyelmet fordítani.

Ezek a jelentések csak magyarul jelennének meg. A tábor-monographiák az egész tudományos világ számára készülvén, magyarul és valamely világnyelven (francziául) jelennének meg, de csak akkor, ha elébb magunk közt minden egyes kérdést alaposan megvitatunk, tisztáztunk. Így elérjük azt, hogy minden tábor-monographiánk a kor tudományos színvonalán fog állani, amit nálunk másképen nem lehet biztosítani.

Mert hiszen senki sem tudhat mindent és bizonyos jelenségek még azt is kérdőjel elé állítják, aki alaposan ismeri a dolgokat. Hát még a Leányvár ásatóját, aki igen derék, buzgó ember, de szaktudása, mely a megfelelő, tudományos értékű közlésre képesíténé, — nincs neki.

Legalább is ez látszik jelentéseiből, melyekből csak néhány kiáltó példát hozok fel.

Az 1906. évi *Értesítő* 40. lapján azt írja, hogy a Leányvár „Hyginus Gromaticus tervei szerint épült erős várnak.“ Jól tudom, hogy nem szabad szószerint venni e kijelentést; de nem mindenki tudja. Már most, — ha idegen olvassa — akad olyan, aki nem is hajlandó magyar emberről annyi jót feltenni, hogy csak a frázis kedvéért mond ilyen helytelenséget és bizony szemünkre veti tudatlanságunkat.

Ugyanott 51. lap: „Hogy a Leányvárt az *első időkben* építették, amellet tanuskodnak a várbán talált pénzek is, Hadrianus, Gordianus és Severus idejéből.“ Hát ez veszedelmesen rossz mondat. Mert mi az „első idő?“ Hadrianus és Alexander Severus (ez is Severus!) közt jó száz esztendő van. A Leányvárban talált érmek közt vannak Antonius legionarius érmei is, melyek viszont Hadrianusnál régebbiek másfél évszázaddal. Az meg egészen bizonyos, hogy Augustus vagy Tiberius korában nem építették, pedig Pannoniában ezek kora az „első idők.“ Vagy tán azt akarta mondani vele, hogy a Dunáig előhatolt rómaiaknak legelső megerősített helyei közé tartozott ez is!? Valószínűleg ezt akarja mondani, mert ez az igaz.

Ugyanott 54. lap: „*u. m. a via principalis (észak-déli) és a via decumana (kelet-nyugati).*“ A dolog tudvalevőleg nem ilyen egyszerű, mert hiszen a limes-táboroknál is az *u. n. porta praetoria* elhelyezésétől függ az utak és a kapúk neve is. A *porta praetoria* pedig a *sacellum*mal szemben levő. Itt a *sacellum*ot még nem ismerjük. De még ha ismernők sem értenők a térképet, mert azon az égtájak nincsenek meg. A kelet-nyugati utat egyébként — bár a *decumanus maximus*on feküdt — csak egy részében hívták *via decumanának*. Amit az 1. jegyzetben a tábor tornyairól mond, világosan elárulja, hogy azok rendeltetésével nincs tisztában.

Ugyanott 56—57. lapon a „*Cloaca*“-val kapcsolatos magyarázatai sem erősítik meg archaeologiai képzettségében a hitet, valamint az sem, hogy a tábor körülvevő árkokat *vizárkoknak* mondja. Vajjon a Taunus vagy a Meszes-gerinczen volt táboroknál honnan töltötték meg azokat? Egyébként az már régóta eldöntött kérdés, hogy nem vizárkok. Legfeljebb arról lehetne beszélni, hogy vajjon semmi egyéb, mint a tábor-töltéséhez szükséges föld kiemelésével keletkezett árok vagy pedig olyasféle jelentősége lehetett a tábornál, mint a Romulus és Remus barázdájának Roma alapításánál; vagy tán taktikai fontossága is volt? Mert lehet mindhárom magyarázata egyenként és összesen. De vizárkok semmi esetre sem voltak.

Ugyanott 58. lapon megtudjuk, hogy a Leányvárnak volt *porta maximája* és ebben különbözik az összes többi limestáboroktól. Új *technicus terminus* volna ez, melyet nem lehet olyan rövidesen használatba venni.

Ugyanott a 60. lapon ezt olvashatjuk: „A falakat kettes vízárak veszi körül, a két árok közötti sáncz (agger) pedig karózással és fonással volt megszilárdítva. A körfalakat csölpökre építették, melyek közül több megkövesült darabot találtam.“ A két árok köze nem agger, mert az agger mesterséges töltés, míg itt az egész sánczműben ez az elválasztó, két oldalt menedékes, fenn élben összefutó köz marad meg az eredeti, természetes helyén. A menedékes oldalokat fű nőtte be vagy kövel rakták ki. A karózást és fonást (röviden sövényt) pedig már néhai való jó Cohausen is képtelenségnek mondta a limestöltésen. Azt hittük, hogy e feltevést már utolsó híve is elhagyta Schuchhardt személyében s ime itt látjuk ennek az elméletnek legutolsó képviselőjét. Ami a körfalnak csölpökre épített voltát illeti, szintén új volna s ezért nem is lehet ilyen röviden elintézni ezt a kérdést. Az a kérdés, hogy *csupán* megkövesült „*csölpöparadványokat*“ talált-e, mert akkor tiszta sor, hogy nem római falak alá rakták azokat a csölpöket fa-korukban.

Egyébként abból, amit e lapon olvasunk, azt kell hinnünk, hogy *rómaikori átépítések* nyomait lehetett volna megfigyelni. De történetek átépítések a XV—XVII. században is, mint a 64. lapon említett leletek valószínűvé teszik.

Már most, mielőtt ezzel a füzettel végeznénk, jegyezzük meg, hogy az annak 69. s köv. lapjain, *Milch Ádám* tollából származó felíratközlések minden komolyság nélkül valók. Semmi sem bizonyítja jobban szegényiségünket, mint az, hogy ilyeneknek a kiadására is van pénz.

Az *Értesítő 1907. évi* folyamában csak vázlatot kapunk a *Leányvár* ásatainak eredményeiből. Ebben a 47. lapon akad az első szóvátenni való. A többek közt ezt olvassuk: „Ez épület négy oldalával alkalmazkodik a körfal parallel oldalaihoz oldalát a töltés majd közepén szeli át s nem lehetetlen, hogy 8 m. széles alapjával épen a szentély apsisát takarja, *mely rendszeren a forumra szokott nézni, bár arra is van eset, hogy ellenkezőleg a porta decumana felé fordult.*“ Ebben a mondatban nem a tény megállapítása ellen van kifogásunk, hanem az ahhoz fűzött magyarázat ellen lehet szót emelni. Mert a szakirodalomban eldöntött kérdés, hogy a szentély mindig a porta praetoriára néz, illetőleg az a porta praetoria, amelyre a szentély nyílik. A szentély nem okvetlenül apsisos záródású, mert pl. a németországi limestáboroknál az apsis csak a II. század óta lép fel; addig egyenes záródású ez is, mint a mellette levő scholae. Azonkívül figyelembe veendő, hogy a limestáboroknál senki sem említ forumot, amint hogy ennek a tábornak alaprajzában sem találjuk jelölve annak helyét.

A 48. lapon: „A castrum e nyugati fele tehát megfelel a pars superiori-nak, amit a praetorium közvetlen szomszédságába épített nagyszabású s bizonyára előkelőbb állású katonák (tribuni, legati, praefecti

sociorum) lakását képező épületek is bizonyítanak.“ — Ez az idézet egyik leghangosabb bizonyíték mellett, hogy a jelentés írója mennyire nincs otthon a limestáborok dolgaiban. Első tény, hogy ezek neve *nem castrum, hanem castellum*, vagy leghelyesebb, ha magyarul *táborhelynek* hívjuk. Ennek a főépület két oldalán elterjedő részeit az elfogadott terminologia szerint nem hívják pars superiornak. Ezek a nagy, legios táboroknál a latera praetorii. Jobb elnevezés hiányában itt is megmaradhatunk emellett az elnevezés mellett, amint a limes táborok főépületét is hívják praetoriumnak; de mivel az utóbbi épen olyan helytelen, mint az első, — ha épen használni akarjuk — ne sajnáljuk tőle az **u. n.** betűket s ezzel tegyünk tanúságot róla, hogy csak kénytelenségből használjuk e szavakat. Bár a *tábor főépülete* kifejezés nem hosszadalmas, mindent kifejez és emellett kifogástalan.

A tábor főépülete és annak két oldalától hátra, a porta decumana felé eső tábor-rész a *retentura*, az előtte levő a *praetentura*; Polybios táboránál *pars antica*, illetőleg *pars postica*, hogy a megfelelő latin terminológiát használjuk.

Az ilyen limestáborokban nem laktak legati, tribuni vagy praefecti sociorum. Utóbbiak a császárság korában nincsenek is. Legatusa van a tartománynak (helytartó, kormányzó) és a legioknak: *leg. Aug. pr. pr. prov.*, illetőleg *leg. (Aug. pr. pr.) leg.*; amazok a tartomány székhelyén laknak, emezek a legiok székhelyén, mint az a dolog természetéből folyik. *Tribunusaik* szintén a legioknak vannak, továbbá a cohortes praetoriae-, urbanae- és vigilumnak, de ilyen, a dolog természetéből folyólag nem állomásozott a Leányvárban, mint limes-táborban. A limestáborokban állomásozó cohortes vagy alae auxiliae parancsnokai *praefecti*, kiknek azonban csak nevük emlékeztet a köztársaság korabeli praefecti sociorumra, kiknek némileg utódai is, de az állandó hadsereg szervezetének megfelelően egészen más hatáskörrel. A *cohortes* és főleg *alae miliariae* praefectusai a jelek szerint a legiok tribunusaival egyenlő rangúak lehettek, de nem tribunusok. És csak egynek volt szállása a limestáborban. Csak a teljesség kedvéért említsük fel, hogy a körülbelül Hadrianus óta fellépő numeri parancsnokai *praepositi*.

Ennyi kifogás emelhető egyetlen mondat állításai ellen. Ugyanezen a lapon még két olyan állítást kell szóvátennünk, amilyenek monographiában, kivált ha azt a külföldnek is szántuk, — nem szabad helyet foglalnia.

Nevezetesen a tábor belsejében levő egyik épületet *palaestranak* mondja. Nem látjuk ez állításnak bizonyítékait, holott mivel ilyen rendeltetésű épület más limestáborokban nem fordul elő, feltétlenül részletesen kellene indokolnia, hogy miért tartja annak? A magunk részéről nem tartjuk valószínűnek, hogy az épületnek ilyen rendeltetése bebizonyítható

volna, de ez a kétségeskedés megszűnik a bizonyítékok elegendő volta esetén. Ilyen röviden azonban csak akkor lehetne ezt a kérdést elintézni, ha a palaestra általános épülettípus volna a limestáborokban. Holott tudomásom szerint sem a német-, sem az angolországi limestáboroknál meg nem állapították, hogy az afrikai és arabiai kevésbé ismertekről ne is szóljunk.

A másik állítás az, *hogy az egyik — hypocaustumos helyiségekkel bíró s a tábor belsejében levő épületet fürdőnek mondja.*

„Erre vall első sorban az ott található sok hővezető csőtöredék (különböző típusok) és a sok cementszerű leöntés, melylyel a talaj és a falak burkolva voltak.“

Vagyis mit látunk itt?! Azt a nálunk még majdnem általánosnak mondható felfogást, mely szerint a hypocaustumos helyiség, kivált ha még apsisa is van, — fürdő. Így aztán megesik, hogy a fürdők aggasztóan nagy számmal vannak. Bár mi is tudjuk, hogy a rómaiak, kivált a császárság korában, szerettek fürdeni, — mégis reá kell mutatnunk, hogy ez a felfogás túlzásba megy. Mert úgy áll a dolog, hogy Itáliában és általában a déli melegebb vidékeken nem volt szükség akkor sem rendszeres fűtésre; ha nagyon kellett egyszer-másszor, a hordozható tűzhelyen bevitt parázs teljesen megfelelt. Ha ezeken a területeken találunk hypocaustumos berendezést, arra csakugyan joggal mondhatjuk, hogy fürdő; ilyen helyen azonban megtaláljuk a római fürdőnek egyéb kellékeit is. Nálunk azonban és a miénkhez hasonló időjárású tartományokban rendszeres fűtés nélkül nem lehet telelni. Az meg csak természetes, hogy ahol lehetett, a hypocaustumos — hazulról ismert — fűtést alkalmazták. Ezért találunk nálunk ilyen berendezésű helyiségeket a nélkül, hogy a fürdőnek egyéb alkatórészei megvolnának. Máskor meg kétségtelenül bizonyos, hogy a hypocaustumos helyiségek lakóházhoz tartoznak. Mindezek alapján talán ideje volna már nálunk is végképen szakítani azzal a felfogással, mely a hypocaustumos helyiségeket mindjárt fürdővel kapcsolja össze.

Ami már most éppen a limestáborok fürdőjét illeti, elég tintát fogyasztottak ezzel a kérdéssel kapcsolatosan, kivált a német limesirodalomban. E folyóirat I. (1910) évf. 83—85. lapjain ismertetem is ezt a kérdést. Itt csak éppen azt kell hangsúlyoznunk, hogy németországi limestáboroknál a sokak által fürdőnek tartott épület *mindig a táboron kívül, az előtt van*: ez a kivétel nélkül is érvényes szabály. A Leányvár szóban fekvő épülete ezek szerint nem fürdő. Inkább a praefectus lakására kellene gondolnunk, bár részletes jelentés, főleg a leletek ismerete nélkül, lehet, hogy tévedünk. Ennek a lakásnak lehetett két lakosztálya, melyek egyikében talán a praefectus helyettese lakott. De fürdő már csak azért sem lehetett, mert annak megkívánt és előírt helyiségeit beosztani nem lehet. Ellenben a mi feltevésünket megerősítő analogonját találjuk Wiesbaden táborának éppen ebben a részében.

A 49. lapon közölt négy feliratos emlék közlése sem megfelelő. Nem az okvetetlenkedés mondatja ezt velünk, hanem akárki meggyőződhetik róla, hogy ezek így teljesen használhatatlanok. Megfelelő magyarázattal azonban — legalább némileg — pótolni lehetett volna az emlékek rossz fenntartása és a vidéki nyomda tökéletlenségéből jól megérthető hiányosságokat.

Az 1908. évi *Értesítő* 48. és 50. lapján ismét két fürdőt említ, egy nagyobbat és egy kisebbet; amarról meg épen azt mondja, hogy férfi és női osztálya volt. Talán nem szükséges bizonyítanunk, hogy ez mennyire képtelenség. Az író valószínűleg arra az időre gondolt, amikor a katonáknak szabad volt megházasodniok. Igaz, hogy erről a szabadságról meglehetősen hiányosak az értesüléseink, de az már nem szenved kétséget, hogy az ilyen katona-családok nem laktak a táborban s az sem valószínű, hogy feleségeik és más női családtagjaik épen fürdeni jártak volna a táborba. Aki pedig e három fürdőt kissé soknak tartja, annak elmondhatjuk, hogy a köv. évi jelentés 91. lapján is olvasunk egyről. Ez pedig már igazán sok egy táborban.

Külön megvitatást érdemelne a jelentés 49. lapján említett *I* fal az *A* kapú mellett. Lehetne beszélni arról is, hogy az 51. lapon olvasható állítás: „eleddig nincs egy épen maradt és feltárt római *legio castrum* (sic!) sem, mely kézzelfoghatólag is igazolná az írást. . . .“ Ha úgy kell értenünk az „épen maradt és feltárt“ szavakat, hogy egy tábor sem maradt meg úgy, mint pl. Pompeji és ennek következtében annyira feltárva nincs, akkor nincs szavunk az állítás ellen, mert igaz. Hozzátehetjük, hogy nem is lesz, mert hiszen nincs. De az meg már egészen bizonyos, hogy a ránk maradt táborok kiásott maradványai hihetetlen mértékben világítják meg azt, amit addig „írásból“, azaz irodalmi úton tudtunk ezekről a kérdésekről. Mert azok inkább sejtések voltak, telístele tévedésekkel. *Lambaesis*, *Novaesium*, *Carnuntum* legió-táborai, hogy csak a teljesebb fenntartásukat és kiásottakat említsük, valószínűs adattárral szolgáltak; vagy lehet-e eléggé értékelnünk azokat a ránk maradt — de fájdalom még fel nem ásott — romokat, melyek a Holt-tenger melletti *Masadánál* Josephus leírásához szemléltetőül kínálkoznak. És ha van még felderíteni való, aminthogy elég van, annak nem annyira emlékeink hiányossága az oka, hanem irodalmi forrásaink száraz volta.

Az 1909. évi *ásatások* eredményeiről még az előző évinél is vázlatosabb jelentést kapunk az *Értesítő*ben. De azért ebben is van szóvátenni való. A 90. lapon pl. 14. m. széles intervallumot vesz fel alighanem tévesen; ebből 7 m. volna az intervallum, 7 m. pedig a tábor falához belül támaszkodó földtöltés. Mivel most már alaprajzot sem kapunk, nem tudjuk, hol kerültek elő a jelentésben említett épület-maradványok. De aligha hozható analogiába a *saalburgi Exerzierhalle*val.

Ez utóbbi nevet adta tudvalevőleg néhai való jó *Cohausen* a tábor főépülete azon részének, mely a via principalison fekszik s a melyet a legios-táborok megfelelő helyének neve után *principiának* hívhatunk. A tábor főépületének ezt a részét csak a II. sz. eleje óta építik masszívusán és már fekvésénél fogva sem volt alkalmas arra, amit *Cohausen* neki tulajdonít, hogy t. i. ott kedvezőtlen időjárásban a katonák gyakorlatozzanak. Ezzel aligha helyesen hasonlítja össze jelentéstevő a szóban forgó épületet, melyről talán inkább azt kell hinnünk, hogy *horreum* volt; de a jelentésben olyan kevés a támpontunk, hogy csupán tapogatózás az, amit tehetünk.

Ennek az évnék főeredménye az u. n. „*praetorium feltárása*, amennyire azt a rajta keresztül huzódó dunai védőtöltés stb. megengedték.“ Azt írja róla, hogy 67 m. hosszú és 21 m. széles volt. Attól félünk, hogy kissé sok a hosszúság. Mert a főépületnek ez a hossza megfelelne körülbelül a Saalburg illető épülete hosszának, de ott a tábor is jelentékenyen — több mint $\frac{1}{3}$ -dal — hosszabb, mint a Leányvár; másfelől a 21 m. szélesség kevés ekkora hosszúsághoz, mert pl. a Saalburgnál — hogy ennél az általa választott példánál maradjunk — mintegy kétszerese ennek. Azután meg a külső falai nagyon vastagok. Úgy, hogy őszintén kell sajnálnunk, hogy nem kapunk róla bővebb leírást és főleg rajzot. Mert akkor talán világosabban látnók a dolgot. Így nem a mi hibánk, ha a németföldi *Eining* táborára gondolunk e jelentést olvasva. Ez a ma teljesen feltárt és fenntartott tábor a rhaetiai limes dunai végétől pár *km.*-rel délre, a Duna jobb partján fekszik. Feltétlenül egyike a korábbi alapítású táborhelyeknek. A Commodus korában, illetőleg már atyja uralma alatt kitört háborúk alkalmával őrségét elűzték, a tábort feldúlták. A béke helyreálltával nem állították helyre az egész tábort, hanem annak csak egyik sarkából alakítottak egy kisebb erődöt, burgust. Vajjon nem hasonló esettel állunk itt szemben, nincs módunkban eldönteni.

Még csak egy mondattal kívánunk foglalkozni. *A 91. lapon olvassuk:* „A saalburgi *praetoriumot* emeletesre rekonstruáltak s a falak erősségét tekintve, a leányvári fővezéri épületnek is emeletesnek kellett lennie.“ Mindenek előtt arra kell utalnunk, hogy a Saalburgra vonatkozó értesülés téves; a tábor főépülete, az u. n. *praetorium nem emeletes*. A leányvári „fővezéri“ épületről, pedig egyáltalán épügy nem lehet beszélni, mint a saalburgi „fővezéri“ épületről.

Az elmondottakkal azt hisszük minden elfogulatlanul gondolkodót meggyőztünk arról, hogy a jelentések közlésének elmaradása amennyire érthetetlen, annyira nincs a megjelenendő monographiák érdekében. Hiszen csak a nagyon is szembeszökő tévedésekre mutattunk reá, mégis mennyi az elkerülhető, tehát elkerülendő hiba. Részben kompromittáló hiba. Az

ásatások vezetőjéről úgy értesültünk, hogy *komoly, törekvő ember*. Annál inkább sajnáljuk, hogy nem vett részt a nyáron rendezett régészeti tanfolyamon, ahol aránylag részletesen foglalkoztunk ezekkel a kérdésekkel. Mert jelentéseiből az tűnik ki, hogy több jóakarattal, mint hivatottsággal rendelkezik a Leányvár monographiájának megírásához. Pedg azt kétségtelenül neki is kell megírnia, mert hiszen ő ásatta. Annak a publikációnak nem kell okvetlenül laz égre törnie. Elég, ha az látszik meg belőle, hogy az ásatások eredményei megbízhatók s lelkiismeretes munka eredményei. Ehhez szükséges, hogy a kalandos feltevésektől óvakodjunk, de az is, hogy ismerjük az elfogadott terminológiát, vagyis a nyelvet: e nélkül nem értenek meg, s így munkánk kárbaveszett, sőt káros. Mert az, hogy nem ásatunk, menthető azzal, hogy szegények vagyunk. De a rosszul végzett munkát jóval nehezebb menteni. A hibákkal tele közlés nagyobb szégyen volna a magyar tudományosságra, mint dicsőség az, hogy végre kiásattunk egy-két táborhelyet. Mindezt pedig elkerülhetjük azzal, ha az ásatási jelentéseket — *lehetőleg bőbeszédűeket, mert elég, ha a monographia lesz komoly, tömör és ünnepies* — közzé- és a hozzászólásokat lehetővé teszük, amint elébb javasoltuk. Ilyen módon aztán azok a szakemberek is hozzájutnak idejében ezekhez az eredményekhez, akik nem tagjai az illető múzeumegyesületnek, de érdeklődnek a kérdések iránt. Ez volna a helyes eljárás, nem pedig a hallgatás.

Általában, ha a Műemlékek Országos Bizottsága a limeskutatásokkal foglalkozik, annak csak örvendeni lehet. De csak akkor, ha az *terszerűen történik és hazai szakerők* foglalkoztatásával. A leghatározottabban tiltakozunk az *idegen import* ellen. Ma Magyarországon van szakember az ilyen munkák végzésére. Fájdalom, anyagi erő nincs elég a munkálatokra. Ezek a szakemberek semmivel sem szolgáltak reá olyan sértésre, hogy mellőzésükkel idegeneket foglalkoztassanak. Már pedig legalább is történt valami ilyen irányban. A Műemlékek Orsz. Bizottságának a *magyar nemzeti reputáció* érdekében meg kellene *akadályoznia*, hogy magyar földön idegen nemzet fiai tudományos ásatásokat végezzenek. Legalább is minden lehető módon ellene kellene dolgoznia, nem pedig előmozdítania azt. Hiszen ma már csak kulturátlan területekre küldenek tudományos expedíciókat, de művelt országok maguk végzik el a dolgukat s az idegent legfeljebb tanulmányozni látják szivesen. Ez már nemzeti önértetünk dolga kell, hogy legyen.

A *terszerűséget* pedig azért tartjuk szükségesnek, mert így lehet csak eredményt elérni. Nagy feladatokat nem lehet ötletszerű intézkedésekkel megoldani. Annál kevésbé olyan nagy feladatot, mint a limeskutatások. Egy időben Erdélyben kutatgatnak a bizottság nevében és pénzén; azután a Duna mentén, hogy több mint egy évtized mulva ismét Erdélyben tűnjenek fel emberei. Arról értesülünk u. i., hogy

a Múemlékek Országos Bizottsága részéről megtörténtek a helyszíni tanulmányok a Gredistyei Csetátye, az u. n. Muncseli Gredistye emlékeinek kiásatására. Megtörténtek *akkor*, amikor köztudomású volt, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem és régiségtára megkezdte a daciai limes kutatását, megvan erre a maga programja s az anyagiak előteremtésén fáradozik. Megtörténtek *anélkül*, hogy *ezt* az érem- és régiségtárat értesítették volna a tervről, holott annak igazgatója nemcsak múzeumi orsz. felügyelő, hanem a bizottságnak is tagja, akit mindkét, vagy ha jobban tetszik múzeum-igazgatói és egyetemi tanári mivoltában is értesíteni kellett volna erről a tervről.

Volt valami szándékosság ebben az eljárásban? Talán nem; de helyes nem volt semmiesetre. Mert legalább is negligált egy olyan életerős és munkaképes szervet, mint az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtára. A nagy feladatok megoldásának első feltétele pedig minden erő felhasználása és minden munkásnak épen a maga helyére való állítása.

Mindezt pedig elmondtuk azért, mert valamiképen nincs az ügy érdekében a pannoniai limeskutatások eredményei előzetes közlésének — monographikus közlések érdekében való — beszüntetése, épen úgy határozottan káros erdélyi területen olyan kutatás a római limes dolgában, amely az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárával nem számol. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtára — több, mint egy évtizedre terjedő előmunkálatok árán — megtalálta a módját annak, hogy a többi érdekelt múzeummal egyetértően, megfelelő munkafelosztással, ha hosszú időn át is, megoldja ezt a feladatot. Annyit elért, hogy egységes terv és elvek szerint — a szakközönségnek jelentések útján való állandó tájékoztatása mellett — folyik a munka a pannoniai limeszel semmi összefüggést nem mutató daciai limesen. Az ügy érdeke azt kívánja, hogy a munkálatoknak ezt az egységét ötletszerű beavatkozásokkal legalább olyan tényezők ne zavarják, melyeknek az ügy előmozdítása, nem pedig annak káros irányban való befolyásolása a feladata. Minthogy pedig az ügy érdeke ezt kívánja, nincs okunk feltenni, hogy nem úgy lesz.

Kolozsvár, 1911. október.

Dr. Buday Árpád.

† **Ornstein József.** Januárus 31-én Szamosujvár városának egész közönsége, mind megannyi tisztelője kísérte utolsó útjára *Ornstein József* nyug. őrnagyot.

Egész élete nemes tevékenységben telt. el. Mintegy 30 éve történt nyugalomba vonulása óta hazája tudományos kincseit igyekezett felfedni, ismertetni, nemcsak itthon, hanem külföldön is. *A daciai régiségtan*